

OMGAAN MET HET TRANSCENDENTE HET PROBLEEM VAN DE WAARHEID

Essay bij de cursus Cultuurfilosofie vanuit levensbeschouwelijke perspectieven
Cursuscode C32212
-woorden: 3479-

Adrien VERLEE
Studentnummer: 834391941

Inleiding

Dit essay stelt het probleem van de waarheid in relatie tot het omgaan met het transcendente. Speciaal gericht op de **aard van waarheid** in het omgaan met het transcendente. Waarheid is geen eenvoudig begrip en overstijgt de mogelijkheden van deze verhandeling. Het aspect waarheid komt niet in volheid tot uiting in deze cursus, uiteraard omwille van de opzet. Niettemin is het belangrijk. Hoe kan je in waarheid weet hebben van datgene dat aan de andere zijde van de grens ligt?

De leereenheden 3, 8, 9, en 17 worden behandeld. Met dien verstande dat de **focus gericht is op waarheid en transcendentie**. Gepaard aan deze benadering is er helaas het feit dat de instructie tot weergave van de argumenten, pro en contra, van de auteurs, en tenslotte het weergeven van hun conclusies niet volledig kan zijn. Waarheid immers is geen uitgesproken categorie in de cursus.

Argumenten

Leereenheid 3.

Vedder geeft via een historisch overzicht het belang aan van perspectivisme. In de ontwikkeling van het perspectivisme is de positie van Kant onduidelijk (p. 102). Kant maakt het belangrijk onderscheid tussen fenomeen en ding op zich, wat resulteert in het belang van het subject. Vedder stelt dan ook dat perspectivisme leidt tot de vraag of ware kennis mogelijk is, of de werkelijkheid gekend kan worden vanuit een waar standpunt (p. 103).

Er is een uitweg aan dit probleem via de hermeneutiek. Schleiermacher (p. 104) ontwikkelt het begrip verstaan. Hij bedoelt kennis hebben van het individuele en bijzondere van een andere mens. Schleiermacher ontwikkelt de hermeneutiek naar wat er gebeurt bij een gesprek. Een gesprek is een dialectisch gebeuren in de zin van Plato en is gerelateerd aan waarheid (p. 105). Dat is ook de inzet. Die waarheid wordt niet bereikt doordat taal individueel en historisch is. Daardoor is kennis eindig en voorlopig. De benadering van waarheid gebeurt door gissen bij middel van fantasie. In het spreken met elkaar laat taal zien dat er gemeenschappelijkheid is, maar ook verschil. Maar als er gemeenschappelijke taal is, is er ook gemeenschappelijk perspectief.

Voor Dilthey is de kernvraag (p. 107): de wetenschappelijke mogelijkheid tot het verstaan van het individuele. Dilthey stelt dat de innerlijkheid van de eigen toestand ervaren wordt door vergelijking van mijzelf met de andere, door zijn perspectief ontdek ik het mijne.

Objectieve kennis van de ander is mogelijk door het verstaan van uitwendige tekens van zijn innerlijk. Die kunnen vastgelegd zijn in tekst. Dat is belangrijk omdat in geschreven taal men een objectieve werkelijkheid heeft. (p. 108). Dilthey noemt dit interpretatie. Het geeft voorlopige betekenissen, want men gaat van een deel naar het geheel en terug.

Er is een spanning tussen eindigheid en historiciteit tegenover objectiviteit en algemeen geldigheid van kennis. Eenduidige en volstreekte waarneming is een klassieke wens, maar de veelheid aan levensbeschouwelijke systemen doet afbreuk aan die eenduidigheid (p. 110). Hermeneutiek heeft het besef van universele rationaliteit als fundament van de geestenswetenschappen ondermijnd. Het denken richt zich op de individuele beleving van het historische leven (p. 111).

Dilthey radicaliseert de historiciteit van het denken; hij transformeert de categorieën van Kant tot categorieën van het leven en daarmee tot historische categorieën. De universele verstandscategorieën zijn onderworpen aan historische veranderingen (p. 112). Hij verwerpt niet Kants uitgangspunt, maar wel zijn mening dat er een universele, logische a-priori structuur van kennen is.

En op p. 113. Vanuit een perspectief geeft de mens uitdrukking aan het leven en met andere individuen wordt levenservaring opgebouwd en verwoord. Dus filosofie kan voor Dilthey slechts levensbeschouwelijke filosofie zijn.

Kan een levensbeschouwelijk uitgangspunt ware kennis geven? De filosofie van de standpuntelijkheid geeft antwoord.

Ware kennis is mogelijk wanneer het subject wordt gezien als kennend wezen dat selecteert maar niet vervormt (het visnet voorbeeld) (p. 119). Dus kennis vanuit een perspectief, fragmentair en partieel, maar die gedeeltelijke kennis is ware kennis.

Zo ook voor de waarheid (p. 120) De ene waarheid wordt gezien, de andere niet. Waarheid is niet universeel en a-historisch.

Verschil aan partiële waarheden sluit geen gradatie uit aangaande het soort kennis. Voor het ene geval is 'die' kennis geschikt, voor een andere 'deze' kennis. Een vals perspectief echter is een totalitaire, niet gelokaliseerde waarheid (p. 121). Tenslotte p. 122. Een standpunt in dialoog met anderen en waaraan een ieder kan deelnemen is bevorderlijk voor de waarheid. Wat nog herhaald wordt op p. 125 waar de stellingname vorm geeft aan de veelheid van levensbeschouwingen, indien men waarheid zoekt omtrent het leven.

Leereenheid 8.

Scheppingsgeloof. Vertrekt vanuit de stelling dat de werkelijkheid maar gekend kan zijn indien men gelooft in de schepping (p. 46). Er is onderscheid naar het 'scheppen als maken' en 'scheppen als bevelen'. Het eerste is irrelevant in deze opzet.

"Het bevel tot bestaan bepaalt intrinsiek de kwaliteit van wat bestaat" (p. 49). Dus ook de kennis van de mens die in de schepping vervat zit op een aparte wijze (p. 50) Belofte-bevel tot bestaan betekent dat twee grondelementen het bestaan typeren: verantwoordelijkheid en roeping, en verlangen en verwachting (p. 51).

Plato. De dagelijkse werkelijkheid is een afbeelding van de werkelijke dingen en die wereld van de ideeën heeft een grotere werkelijkheid dan de alledaagse (p. 52, 53). Geertsema stelt dat Plato een hogere en lagere werkelijkheid aanbrengt en de eindigheid van werkelijkheid en kennis ontkent.

Descartes. Radicaliseert de twijfel aangaande waarneming, redeneringen en voorstellingen. In het zoeken naar waarheid geeft hij het primaat aan de ratio en plaatst het bewustzijn tegenover de werkelijkheid (p. 54, 55). Descartes geeft een uitgangspunt voor kennis maar geen zekerheid van de kennis. Want de voorstellingen in het bewustzijn zijn ontwijfelbaar, maar is er buiten dat bewustzijn iets dat er aan beantwoordt? (p. 56).

Geertsema wijst er op dat Plato en Descartes uitgaan van het 'zien'. Het verstand heeft het vermogen om te 'zien'.¹ Net als de metafoor van het zien bij Plato consequenties heeft voor de werkelijkheidsopvatting, heeft de metafoor van het antwoord-zijn of het horen gevolgen voor het kennen (p. 57).

Het 'zien' van Plato in relatie tot waarheid komt als volgt tot uiting. Daar er twee werelden zijn kan er maar van waarheid sprake zijn bij overeenstemming tussen de vormen van de twee werelden.

Volgens Geertsema verandert de positie van het subject bij Descartes ten opzichte van de werkelijkheid. De ideeën bestonden bij Plato en werden zo gekend. Bij Descartes is het uitgangspunt het denken zelf. Het subject wordt verzelfstandigd tegenover de werkelijkheid en de werkelijkheid wordt minder menselijk via zgn. mathematisch-natuurwetenschappelijk waarde vrije kennis (p. 65). Geertsema formuleert dat de visuele metafoor laat zien dat er een tendens naar absolute kennis is.

Leereenheid 9.

Derkse geeft op p. 79 een algemene omschrijving van menselijk kennen. De homo sapiens wordt toegespitst op de mens die zich vergissen kan. Wat inhoudt dat er een weten is op meerdere niveaus die in het weten verbonden zijn. Het besef van vergissen bevat een transcendent element, de werkelijkheid waarmee de vergisser verbonden is, maar die toch onafhankelijk is.

Kennen is dus menselijk kennen en subjectief in de zin van Kant (p. 84). Maar het is ook selectief wat een concentrerende kracht geeft, maar zwak is wat het richtinggevende en normatieve betreft, zeker bij het natuurwetenschappelijk kennen.

En kennis slaat slechts op een aspect van het kenbare. Kennis is historisch, sociaal en menselijk bepaald (p. 85). Zodoende wordt kennen en de menselijke conditie wederzijds bepaald. Wetenschap zegt iets over de mens, maar het zijn mensen die aan wetenschap doen (p. 86).

Daarmee komt in de cursus kennen en zijn aan de orde, de relatie ertussen wordt als de waarheidsvraag beschouwd. In de oudheid en middeleeuwen is de waarheidsopvatting heteronoom, het maatgevende en normerende is dat waarop spreken en denken zich richt.

In de moderne tijd denkt het subject autonoom. Helderheid, precisie en coherentie zijn normerend, het is cartesiaans denken, met een 'aanvulling' van Kant (p. 88).

¹ De tekst vermeldt dat 'theorie' oorspronkelijk duidt op intellectueel schouwen. De etymologie van 'horen' heeft ook een connectie met schouwen.

In de postmoderniteit is dat wat waar is, dat wat werkt en macht heeft, zowel het streven naar, als de waarheid zelf, wordt betwijfeld.

Voor de natuurwetenschapper is waarheid het passend worden van theorie en handelen aan een gegeven situatie. Toch is er de grondovertuiging van groei binnen een waarheidsperspectief in de zin van richtinggevende horizon.

Beschouwelijk kennen (theoria) is de werkelijkheid ontvangen, gespeend van elk nut.

Redenerend denken echter heeft een bemachtigende connotatie want daar gaat het om 'vatten en begrijpen'. In het redenerende denken ontbreekt de dialogale kennis, wat effect heeft op het fenomeen respect (p. 103), want respect is een 'beter' kennen (p. 107).

Leereenheid 17.

Kenmerkend voor de mens is dat deze leeft in een wereld van betekenissen en die betekenissen verwijzen naar transcendentie (p. 142, 143, staat ook op andere plaatsen vermeld in de cursus door andere auteurs). De mens zoekt naar ware betekenissen maar kan die niet geheel en eigenmachtig bepalen. Taal speelt hier een rol.²

De instemming van anderen is nodig om zekerheid te hebben over de betekenissen. Transcendentie en het transcendente zijn dus gevat in 'betekenis' (p. 149) en van Tongeren bepaalt transcendentie als 'het overschrijden' van het immanente.

Het transcendente is datgene wat ligt aan de andere zijde van de grens. Van Tongeren preciseert dat transcendente 'niet hier' is, maar wellicht transcendeert het transcendente naar ons.³ Het begrip transcendentiaal (p. 150) behoort niet tot het immanente. Het is de grens voorbij, zonder buiten de grens te vallen.

De auteur komt nu bij 'ervaring die transcendentie impliceert' en een voorbijgaand moment is van de ervaring. Een doorbreking van de vanzelfsprekendheid is immers tijdelijk omdat anders van echte ervaring geen sprake kan zijn. Dit stelt het probleem van recht doen aan transcendentie en het ervaren zelf van het transcendente. De auteur stelt de vraag (p. 151) of we dan steeds onderworpen zijn aan een miskennis van de transcenderende betekenis, of kan het vermeden worden door recht te doen aan een 'wezenlijker, radicalere transcendentie?'

Via het artikel *Absolute waarheid en transcendentie* van Arnold Burms krijgen we hierop een antwoord.

Wetenschap brengt ons in contact met het transcendente zonder dat het behoort tot wetenschap, in het verlengde of er een afsluiting van vormt. In die zin is het radicaal en 'absolute waarheid' slaat op de zin van wetenschap "die zelf niet wetenschappelijk is" (p. 152). Het transcendente is dan een fictie, in de zin van een ideaal. Er is verbondenheid en toch radicale distantie (p. 153).

Zo brengt van Tongeren Gadamer ten berde die stelt dat ervaring van transcendentie eindeloos is waar er ervaring van de ervaring is.

Van Tongeren wijst daarna op een denken van transcendentie als van 'binnen' en van 'buiten' komend. Beide zijn gebonden aan het immanente dat overstijgbaar is met het transcendentie-begrip van Heidegger (p. 155): het overgaan van zijn in het zijn van de zijden. Existentie is transcendentie. Volgens Levinas blijft Heidegger binnen de immanentie. Door het begrijpen van het bijzondere, verliest men het bijzondere (p. 157).

Een levensbeschouwing wordt soms onderscheiden, of is soms identiek aan de term wereldbeschouwing (p. 162). Een levensbeschouwing bestaat uit drie componenten. Praktijk, cultus en theoretische overtuiging (p. 163).

Tussen levensbeschouwing en filosofie is er een impliciete en expliciete relatie. Impliciet omdat filosofie altijd context bepaald is en daarom enigszins levensbeschouwing. Expliciet als de levensbeschouwing object is van de filosofie (p. 164).

Een levensbeschouwing heeft een zienswijze aangaande de werkelijkheid zonder te steunen op rationaliteit, het is de taak van de filosofie daar kritisch te zijn. Indien een filosoof een levensbeschouwing in vraag stelt, welke hij zelf onderschrijft, dan heeft hij een dilemma.

² Transcendentie en moraal wordt niet behandeld gezien de vermelde invalshoek: waarheid en het transcendente. Het facet schaamte heeft weliswaar connectie tot waarheid, maar het zou hier te oppervlakkig moeten behandeld worden in deze context.

³ De veronderstelling van het 'naar ons transcenderen' geeft een logisch en analytisch probleem, op het niveau van betekenissen, niveau van existentie als transcendentie en het transcendente als fictie.

Conclusies

Er wordt aangetoond dat perspectivisme belangrijk is en leidt naar de vraag of ware kennis mogelijk is. Op die vraag geeft de hermeneutiek een antwoord.

Volgens Schleiermacher kan dat niet omdat kennis gebonden ligt aan taal. Kennis is individueel en historisch bepaald. In een dialoog kan er ontwikkeling zijn naar kennis, maar dat is voorwaardelijk. Dilthey sluit zich hierbij aan met de vraag naar de mogelijkheid van wetenschappelijke kennis. Hij radicaliseert de historiciteit van het denken. Het kantiaanse uitgangspunt verwerpt hij niet, wel de mening dat er een logische en universele a-priori structuur van kennen is. Het denken verandert mee in de tijd. Kennis en zelfkennis kunnen, maar dan via de omweg van andere mensen. "Leven begrijpt hier leven" (p. 114) Geesteswetenschappen zijn deel van een historisch zelfbeziendingsproces en levensbeschouwingen zijn daarvan een uitdrukking. Dilthey beweert dat filosofie levensbeschouwelijk denken is. Want ook filosofie is historisch bepaald.

Blijft de vraag naar de mogelijkheid van ware kennis. Y Gasset zegt dat er altijd kennis is vanuit een bepaald standpunt. Een perspectief op de werkelijkheid vervormt die niet maar selecteert. Er is partiële kennis, maar wel ware kennis. Het perspectief is een zaak van organisatie. Ook wat waarheid aangaat, zij is niet universeel en a historisch. Als er een valse waarheid is, dan is het een universele waarheid.

Met die deekennis blijft er onderscheid mogelijk tussen meer en minder goede kennis. Dat hangt van het perspectief af, dat gewijzigd kan worden in een dialoog als men ondogmatisch zoekt naar waarheid.

In leereenheid 8 worden drie perspectieven besproken betreffende de kennis. Gaat men uit van de schepping als belofte-bevel tot bestaan dan ziet men de werkelijkheid als een kwalitatief iets dat om antwoord vraagt. Kennis heeft dan een theoretisch en praktisch aspect, door dat antwoord geven.

De zintuiglijke waarneming is voor Plato van mindere orde dan een rationele aanschouwing door zijn theorie van de twee werelden. Ook Descartes kiest voor de rede om tot waarheid te komen. Hij legt een klemtoon op de methode. Door zijn radicale twijfel plaatst hij het bewustzijn tegenover de werkelijkheid zonder dat hij zekerheid geeft van de kennis. De werkelijkheid verliest ook aan menselijkheid door de mathematisering.

Geertsema stelt dan dat een reformatorische kennisopvatting, via de metafoer van het horen, meer recht doet aan de dingen. De werkelijkheid moet begrepen worden uit de scheppingsact.

Volgens Derkse bevat het besef van vergissen een transcendent element, de homo errans is verbonden met een werkelijkheid die toch onafhankelijk is. Verder onderschrijft Derkse nagenoeg de al eerder vermelde punten. Kennen is menselijk en selectief, historisch en sociaal bepaald. Hij voegt eraan toe dat er een normatief probleem aangaande de ontwikkeling is, en dat wetenschap iets zegt over de mens, maar mensen doen wel aan wetenschap.

De analyse van kennen en zijn begint met de waarheidsvraag. Het invloedrijke natuurwetenschappelijk kennen bekommert zich niet om die vraag, Derkse oppert zelfs dat een natuurwetenschapper kan stellen dat zij de waarheidsvraag beantwoorden. Toch is de natuurwetenschapper voor Derkse opportunistisch, voormodern in motivatie, modern in aanpak, postmodern in het toepassen. De beheersing van de natuur mag geen doel op zich zijn, maar moet dienstbaar zijn. Anders gaan kennen en zijn uiteenlopen. Dat uiteenlopen is vermijdbaar met een ruimer perspectief.

Een element in deze verruiming is het streven naar schoonheid dat natuurwetenschappen, humaniora en kunsten gemeen hebben. Er zijn wetenschapsfilosofische bezwaren tegen dit samenvallen van schoonheid en waarheid en er wordt een categoriefout gemaakt. Maar wetenschapshistorisch wordt de stelling ondersteund. Derkse bekrachtigt dit met zijn uitspraak dat beschouwelijkheid en intuïtie menselijke houdingen zijn die redelijk zijn.

De begrippen Zugehörigkeit en respect helpen daarbij, dat laat de dingen in hun waarde.

Van Tongeren concludeert betreffende levensbeschouwelijke filosofie: aanvaarden dat een filosofie in een context vervat is geeft het dilemma mildheid en wordt het werkbaar. Men kan naar waarheid zoeken en toch doen alsof men waarheid bezit. De tegenstelling wordt ook minder sterk indien de gevoelsband belangrijker is dan de theoretische overtuiging.

Er is een niet te mijden spanning. Wat een filosoof zoekt, weet hij niet echt. Die spanning drukt transcendentie uit die in de betekenissen vervat zitten en beschrijft onze menselijke bepaaldheid.

Betreffende recht doen aan transcendentie: daar deze wordt gedacht uit het immanente of immanent wordt gemaakt door het 'voorbijgaand-zijn' van de ervaring kan er maar recht gedaan worden door een radicaal transcendentie begrip. Het transcendent als ideaal. Dit is mogelijk als men lessen trekt uit ervaring en komt tot iets als die meta-ervaring van Gadamer.

Samenvattend: kennis is individueel en historisch bepaald, zelfs in die mate dat filosofisch denken in feite levenbeschouwelijk denken is. Wat daarom geen foutief denken is, maar selectief denken in de positieve zin van het woord. Waarheid zelf wordt gezien als niet universeel en a historisch. Het denken zelf moet verruimd worden om de gestelde problemen aan te kunnen. Middel hiertoe is een andere houding tegenover de dingen om ons heen. Ook wat filosofie aangaat. Door naar waarheid te zoeken, hoewel men manifesteert deze te bezitten. Transcendentie is een bepaling van ons mens zijn, maar het blijft een zoeken en een opgave tot het vinden van betekenissen. Een dialoog is dus fundamenteel.

Eigen standpunt

Het is mijn standpunt dat waarheid

- ruimtelijk bepaald is en de aard ervan niet ligt in taal
- dat er sprake is van een a-priori waarheid
- dat waarheid transcendentiaal is

Argumenten eigen standpunt

Waarheid is geen eenduidig begrip. Een niet uitputtende lijst: waarheid is algemeen, historisch, contingent, subjectief, concreet, enz. Daarmee is het niet in de contramimie met perspectivisme. Toch heeft waarheid een grondvorm die wél universeel is. Met de woorden uit deze cursus: "het valse is (...) de niet gelokaliseerde waarheid die van geen enkel punt gezien kan worden". Er is grond om te stellen dat het verwerpen van een universele waarheid te absoluut is. Te perspectiefloos op een hoger niveau.

Ruimtelijke bepaaldheid van waarheid en het a-priori ervan.

Duizend mensen gaan inderdaad duizend verschillende waarnemingen hebben van een landschap. Indien het panorama bestaat uit bergen zal niemand echter zinvol kunnen beweren dat er een zee wordt waargenomen. Niemand kan zinvol beweren dat Engeland geen eiland is. Of dat als je een boom hebt en er een tweede bijvoegt, dat er dan nog steeds één boom is.

Wat taal aangaat, hoe de conventie ook mag verschillen, sterker nog, indien zelfs een individu geen kennis heeft van iets als bergen en het fenomeen dat waargenomen wordt niet kan betekenen, blijft er niettemin dat fenomeen in het panorama. Ook radicaal gedacht in de zin van 'alles is taal' blijven die bergen aanwezig. Denken we 'taal' weg dan is dat zinloos, vermits door het weg nemen van dit menselijk kenmerk de wereld rond ons zijn huidige betekenis verliest en wijzelf als mensen dan een andere constitutie hebben. Het is dan zinloos om te praten over waarheid en a-priori logica.

Waarheid is transcendentiaal van aard.⁴

Tussen het immanente en transcendentie is er een transcendentiaal moment. Er kan inderdaad maar van immanentie sprake zijn als er een grens is die er een bepaling aan geeft. Waarheid nu is enerzijds het product van menselijke denkactiviteit, anderzijds "de overeenstemming tussen een denkbeeld, een verhaal of een bericht en de zaak zoals zij is" (van Dale). Indien het gaat om waarheid betreffende een niet alledaags fenomeen gaat het om een zaak die transcendent is aan ons. De wereld van en aan betekenissen moet worden ingevuld. Dit gaat via ervaring. Waarheid, als een verzelfstandigd begrip, bevindt zich op een positie tussen het immanente en het transcendentie. Het is niet immanent omdat het een bepaling geeft over een zaak die buiten ons ligt, ook niet transcendent omdat het al iets meedeelt van dat wat buiten ons ligt.⁵ Het is verschillend aan beide. Het kan dus enkel transcendentiaal zijn. En het is die 'mogelijkheidsvoorwaarde'. Want als er geen sprake kan zijn van waarheid kan er ook niet gesproken worden over immanentie, of datgene dat buiten het immanente ligt. Dan kan er geheel niet gesproken worden over ervaring. Waarheid is ook transcendentiaal door de dialoog die er over gevoerd wordt vanuit de verschillende perspectieven.

⁴ Het hoeft geen betoog dat het begrip waarheid als zodanig nauwelijks aanbod komt. Geen woord dus over coherentietheorie, correspondentietheorie, de definitie van Russell of van andere mogelijke filosofen.

⁵ Waarheid als transcendentiaal iets geeft meer houvast in de analyse en logica van het naar ons transcenderen van het transcendentie? Zie voetnoot 3.

Een grondvorm van waarheid is dus het transcendentaal zijn.

Eindconclusie

Het transcendente wordt stilzwijgend aangenomen als goed zijnde. Tenzij men het perspectief van een gelovige inneemt (het ontisch goede) is daar geen grond toe. Ontkent men een bovennatuurlijk wezen, dan is het transcendente veelal een doel dat wenselijk wordt geacht. Normering komt dan van de mens(en).

De geschiedenis laat zien dat die op hun beurt omstreden, zoniet barbaars, zijn. De vaststelling dat er een toenemend besef is van het kwade, zelfs gepaard gaand aan een bredere rationaliteit (leereenheid 15, p. 103) geeft onvoldoende uitsluitel betreffende goed en kwaad. Het oordeel blijft gebonden aan het ingenomen perspectief, het zicht op middel en doel kan wazig zijn.

Om recht te doen aan het transcendente en tegelijk enige zekerheid te hebben aangaande de normen is het nodig zowel bij de waarheid te blijven, en die is universeel en a-priori, als constant te dialogeren. De transcendentale aard van waarheid kan gelegenheid geven tot objectivering. Van wat mag genormeerd worden in naam van het transcendente.

De optie van een radicaal transcendentie begrip om te ontsnappen aan een immanentie kan maar legitiem zijn door het transcendentaal zijn van waarheid. Blijven bij de grondvorm, blijven bij de ervaring tegenover dat wat aan de andere zijde ligt. Anders kan een radicale transcendentie zelfvernietigend werken. Concreet voorbeeld hiervan zijn de Stalins en de Hitlers.